

according to their major (humanities, natural sciences, as well as physical and mathematical area). The following methods were used: The State-Trait Anxiety Inventory (STAI) by Charles Spielberg adopted by Yu. Khanin, The Taylor Manifest Anxiety Scale (by Janet Taylor) adopted by V. Norakidze, Social Intelligence Research by J. Gillford and M. Salliven. Significant correlations have been revealed in the group of students majoring in physics and mathematics, which shows that they dominate over other groups of students in terms of the correlation between the level of anxiety and social intelligence. According to the research results, the integrative systems of cognitive and emotional activity of psyche, which control communication processes and social behavior, depend on person's psycho-emotional state. Anxiety as a complex psychic phenomenon is manifested as a constructive or destructive factor of personality's behavior in the society. According to the research results, there is a relationship between social intelligence and anxiety level. The excessive level of anxiety manifested as general social disorganization prevents the normal development and productive interaction in the society. It should be noted that the decrease of anxiety at all levels of its activity can cause its stabilization, which in turn will provide the efficient functioning of all indicators of social intelligence.

Keywords: social intelligence, anxiety, interaction, influence, communication.

Подано до редакції 12.01.2017

Рецензент: д. психол. н., проф. О. Є. Блинова

УДК: 168: 159.922: 316.61

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-1-5>

Ірина Степанівна Ревасевич,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Тернопільський національний економічний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна

РЕФЛЕКСИВНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПСИХОКУЛЬТУРИ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз основних наукових підходів до дослідження взаємодії психіки і культури. На основі діалектичного методу Г. В. Ф. Гегеля обґрунтовано рух-розвиток поняття «психокультура»: «теза (культурна психологія) – антитеза (психологічна культура) – синтез (психокультура)». У результаті розкрито генезу феномену психокультури як сфери суспільної реальності – поняття, запропонованого А. В. Фурманом у 2001 році для позначення синтетичного напрямку пізнання та проектування надскладних людиноцентричних систем.

Ключові слова: психіка, культура, культурна психологія, психологічна культура, психокультура, ментальність, вітакультурна методологія.

Постановка проблеми. Проблема виокремлення та методологічного обґрунтування предметного поля психокультури як сфери суспільної реальності потребує детального переосмислення. Адже, як зазначає М. С. Гусельцева, наявні вітчизняні та зарубіжні дослідження різносторонньої взаємодії психіки і культури залишили поза увагою «методологічні проблеми щодо використаної термінології, онтологічного статусу, типології і методів вивчення культурно-психологічних феноменів» [2].

Аналіз останніх досліджень з окресленої проблематики свідчить про те, що вивчення психокультури як наукової категорії пов'язане з філософсько-антропологічними розвідками таких відомих представників зарубіжної психології, як В. Вундт, Е. Фромм, М. Шелер, К. Юнг. Не вживаючи поняття «психокультура», вони узагальнено розглядали його сутнісний зміст у контексті колективного несвідомого або духовності народу, а вітчизняний філософ

С. Б. Кримський [6] описав риси та деякі аспекти психокультури власне українського суспільства. Ретроспективний категорійний аналіз творчого спадку вітчизняних науковців показав, що «психокультура» і «психологічна культура» виокремлюються ними як взаємозамінні поняття та ототожнюються з педагогічною компетентністю й професійним вдосконаленням [5; 8; 15].

Мета статті полягає у здійсненні методологічної рефлексії основних вітчизняних і зарубіжних підходів до проблеми взаємодії двох субстанцій – психіки і культури – задля обґрунтування предметного поля психокультури як важливої сфери суспільної реальності.

Основним методом дослідження постає діалектичний метод Г. В. Ф. Гегеля, згідно з яким «діалектичний синтез протилежностей здійснюється або підкоренням протилежних сторін, категорій третьою, вищою (причина – дія – взаємодія), або встановленням субординації (співпорядкування)» [4].

Опираючись на гегелівську тріаду, психологічна схема триступеневого розвитку поняття «психокультура», на нашу думку, містить наступні складові: «культурна психологія» (теза) – «психологічна культура» (антитеза) – «психокультура» (синтез).

Коротко розкриємо сутнісний зміст та логіку розгортання обстоюваного методологічного положення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні зв'язок психіки і культури передусім досліджується такими науковими дисциплінами як крос-культурна і культурна психологія, межі між якими, за визначенням Л. Е. Орбан-Лембрик, дуже хиткі. Крос-культурна психологія є одним із найбільш впливових напрямів у сучасній психології, представники котрої на основі зіставлення результатів дослідження осіб різних культур виявили загальні, універсальні психологічні закономірності й часткові, специфічні для окремої конкретної культури (етнічної групи) особливості мислення й поведінки людей [9]. Головним постулатом сучасної культурної психології є «відмова від положення про існування універсальних і, головне, фіксованих законів психічного життя» [3, с. 88]. Прихильники культурно-історичної інтерпретації цього наукового напрямку опираються на потужну теоретичну концепцію Л. С. Виготського, за якою психологічні процеси є культурно та історично опосередкованими, контекстуально специфічними. Вони постають з практичної діяльності людини і в ній укорінені. В контексті іншого підходу до розуміння культурної психології (Р. Шведер, Дж. Брунер, Дж. Міллер) індивіди трактуються як такі, що живуть в культурно конституйованому світі, і це є фундаментальним для розвитку їхніх здібностей [3]. Таким чином, культура і психологія тісно пов'язані одна з одною. Саме культура є одним з найважливіших чинників, що формують психіку людини [7]. Ця теза має сенс. Однак, поєднання психіки та культури у цьому контексті є водночас певним обмеженням, оскільки стосується психології як науки, а не сфери суспільної реальності.

Антитезою у психологічній схемі триступеневого розвитку поняття «психокультура» будемо вважати категорію «психологічна культура». Опрацювання творчого спадку зарубіжних науковців показало, як стверджує Я. І. Ардашова, що «психокультура» та «психологічна культура» не виокремлюються ними в окремі поняття, а ототожнюються. Дослідниця цитує сучасних американських психологів, котрі вважають, що: а) психокультура формується через вплив соціальних та культурних особливостей на психіку людини, під тиском яких вона трансформується (Р. Шведер,); б) вивчення цього феномену пов'язане з психологічними та поведінковими тенденціями індивідів, які втілюються у культурі (С. Хейн); в) основний принцип психокультури полягає в тому, що розум і культура є невіддільними і взаємно установчими, відтак, люди формуються культурою, а культура відповідно формується ними (А. Фіске,

С. Кітаяма) [1]. Вітчизняні психологи користуються поняттям «психологічна культура» й витлумачують його зміст по-різному, опираючись на засадничі положення власних наукових підходів: С. Л. Рубінштейн психологічну культуру взаємопов'язує з етикою; О. О. Бодальов акцентує увагу на психологічній культурі спілкування; Є. О. Клімов розглядає психологічну грамотність як певний рівень професійної психологічної культури; В. В. Рибалка і Н. В. Чепелева дають визначення загальної і професійної психологічної культури; О. І. Мотков характеризує загальну психологічну культуру; М. М. Обозов включає у зміст психологічної культури вміння розуміти і знати себе й інших людей, належну самооцінку й адекватну оцінку інших людей; саморегулювання особистісних психічних станів і властивостей, саморегуляцію діяльності та регулювання відносин [5; 8; 15].

Звідси висновуємо, що психокультуру (а науковці найчастіше вживають це поняття у значенні «психологічна культура») переважно трактують у контексті загального психічного розвитку людини, психічної та педагогічної компетентності особистості. Однак, підкреслимо, що психокультура – це перш за все «інтегральна категорія, що містить теоретико-пізнавальні, художньо-творчі, морально-аксіологічні, різносуб'єктивні та інші характеристики вчинково-діяльної присутності людини у світі, одним із векторів розвитку якої є спрямованість її життєактивності на вдосконалення і самоорганізацію внутрішнього світу власного Я у мережі окультурених соціальних стосунків і взаємодій» [14, с. 14]. Тому обґрунтування предметного поля психокультури як важливої сфери суспільної реальності потребує здійснення наступного методологічного кроку – діалектичного синтезу протилежностей (культурної психології як тези та психологічної культури як антитези) задля творення поняття вищого порядку, що: «а) характеризує суб'єктивовану культуру як «здушевлену» систему символів і знаків; б) окультурену психіку на індивідуальному та груповому рівнях організації; в) багато в чому пояснює зміст ментальності як соціальної психіки» [12, с. 154]. Це стає можливим лише у контексті міждисциплінарного дискурсу. Саме «міждисциплінарні дослідження доводять свою евристичність першочергово там, де предметом науки постають унікальні саморозвивальні системи [В. С. Стьопін, 2000], до яких належить як психіка людини, так і культура загалом» [2].

Особливого змісту поняття «психокультура» набуло в філософсько-психологічній концепції А. В. Фурмана, який уперше в 2001 році не лише ввів його у науковий обіг, а й підготував і впровадив програму навчальної дисципліни «Психокультура інноваційних соціосистем» [12; 13]. Відповідно до його теоретико-методологічних зауваг, психокультура – це не стільки психологічна культура і не стільки культурна

психологія, тому що все це – спрощення; насправді – це поєднання двох невидимих сфер – культурної і психодуховної та самоусвідомлення психіки у контексті етнонаціональної культури [12, с. 154]. Між культурою і психологією існує тісний взаємозв'язок, тому що перша визначально організує суспільне життя людей, друга виробляє систему знань про групову поведінку та діяльність, а в підсумку робить співжиття громадян продуктивнішим і досконалішим за умов майстерного практичного використання цієї системи. Для підтвердження вищевказаного приведемо висловлювання академіка В. А. Роменця, який вважав, що «... дійсним чинником поведінки є культура як психологічний феномен або психіка як культурний феномен» [11, с. 797]. Вказаний взаємозв'язок настільки органічний і безперервний, що дає підстави трактувати психокультуру як «певне історично зумовлене, динамічне, програмово-духовне налаштування великого чи локалізованого соціуму на той чи інший спосіб своєї життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення), котрий забезпечує виживання, відтворення та оновлення психосоціальної вітальності окремих спільностей і груп, щонайперше ідей, установок, цінностей, уявлень, норм і моделей діяння людей, національної ментальності та соціальної психіки загалом» [13, с.221]. Як далі зазначає А. В. Фурман, примітною рисою психокультури як об'єкта пізнання та конструювання є її безпосередня неочевидність, неясність. Те, що бачиться і спостерігається як психічні та культурні явища і продукти – це всього-на-всього численні маніфестації реальної наявності психодуховного світу людини й аналогічного Всесвіту культури. Тому багатьох науковців цікавлять суб'єктивні елементи психокультури, які не можна побачити або почути, але всі знають про їх існування у вигляді норм, звичаїв, установок та цінностей [12]. У подальших дослідженнях автор виокремлює психокультуру як концентр вітакультурної методології, подає засадничі мислєсхеми основних формовивавів, філософсько-методологічних вимірів, типів і детермінантів психокультури та окреслює змістовий формат останньої у ракурсі суспільної реальності,

ЛІТЕРАТУРА

1. Ардашова Я. І. Психокультура в контексті культурного поступу суспільства [Електронний ресурс] / Я. І. Ардашова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2015. – № 1. – С. 11-18. – Режим доступу: [file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20(1).pdf).

2. Гусельцева М.С. Культурно-психологический анализ в психологии и смежных науках [Електронний ресурс] / М.С. Гусельцева // Психологические исследования: электронный научный журнал. – 2009. – № 2(4). – Режим доступа: <http://psystudy.ru>.

соціогуманітарної науки, навчальної дисципліни і соціальної практики [10; 12]. Конкретно-ситуативне втілення аналізована психокультура знаходить у: а) сукупності освоєних людьми певної культури способів життя, які передаються від покоління до покоління у вигляді ритуалів, традицій, звичаїв, матеріального успадкування, стилю поведінки та спілкування; б) наборі вітапсихічно запрограмованих реакцій і дій, котрі привласнені народним загалом не лише для того, щоб пристосуватися й вижити у повсякденні проблемного соціалізованого середовища, а й творити культуру, облагороджувати довкілля, удосконалювати духовний світ групового «Ми» та індивідуального «Я»; в) інваріантах програмово-сміслового забезпечення перебігу свідомості – суспільної, групової, індивідуальної, котрі у взаємодоповненні утворюють своєрідний невидимий фільтр ментального світосприйняття і світорозуміння [13].

Психокультурне самовизначення окремої людини А. В. Фурман та О. С. Морщакова витлумачують через урєальнені в діях і вчинках форми, методи, способи, засоби та інструменти її як суспільного зреалізування, так і особистісного. Відтак основне завдання психокультури вони вбачають у «творенні Людини моральної, добродійної, духовної, богоподібної» [14, с. 14] завдяки налагодженню взаємодії з іншими індивідами, рефлексивному самопізнанню, служінню справі і світобудові за християнськими канонами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, психокультура як специфічна сфера суспільної реальності, утворена внаслідок поєднання двох невидимих сфер – культурної і психодуховної – постає як новий науковий напрямок дослідження та проектування надскладних людиноцентричних систем, сприяє продуктивному особистісному зростанню й вдосконаленню індивіда у життєвій практиці повсякдення. Перспективи подальших теоретико-методологічних розвідок пов'язуємо з розробкою та обґрунтуванням понятійно-категорійного апарату означеного феномену.

3. Данилюк І. Культурна психологія як окремий напрям етнічної психології / Іван Данилюк // Соціальна психологія. – 2008. – № 4. – С. 86-93.

4. Діалектика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

5. Кісенко О. О. Сутність та структура психологічної культури соціального працівника [Електронний ресурс] / О. О. Кісенко. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/63.pdf>.

6. Кримський С. Б. Ранкові роздуми : зб.ст. / С. Б. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.

7. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.

8. Онуфрієва Л. А. Психологічний аспект становлення професійної культури у майбутніх фахівців соціономічних професій [Електронний ресурс] / Л. А. Онуфрієва // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2013. – Вип. 46(1). – С. 140-151. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46(1)_19).

9. Орбан-Лембрик Л. Е. Перетин культури, освіти й виховання: соціально-психологічна інтерпретація / Л. Е. Орбан-Лембрик // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. 11. – Ч.І. – С. 3-17.

10. Ревасевич І. Рефлексивне обґрунтування глибинного смислу психокультурного коду економіки / І. Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 66-72.

REFERENCES

1. Ardashova, Ya. I. (2015). Psykhokultura v konteksti kulturnoho postupu suspilstva [Psychoculture in the context of cultural progress of society]. *Filosofiiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, 1, 11-18. Retrieved from: [file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20(1).pdf) [in Ukrainian].

2. Guseltseva, M. S. (2009). Kulturno-psikhologicheskii analiz v psikhologii i smezhnykh naukakh [The cultural-psychological analysis in psychology and adjacent sciences]. *Psikhologicheskii issledovaniya: elektronnyi nauchnyi zhurnal – Psychological Studies: online journal*, 2(4). Retrieved from: <http://psystudy.ru> [in Russian].

3. Danyliuk, I. (2008). Kulturna psikhologhiia yak okremyi napriam etnichnoi psikhologhiia [Cultural psychology as especial line of ethnic psychology]. *Sotsialna psikhologhiia – Social Psychology*, 4, 86-93 [in Ukrainian].

4. *Dialektyka [Dialectics]*. (n.d.) Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].

5. Kisenko, O.O. (2013). *Sumist ta struktura psikhologichnoi kultury sotsialnoho pratsivnyka [The essence and structure of psychological culture of a social worker]*. Retrieved from: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/63.pdf> [in Ukrainian].

6. Krymskyi, S. B. (2009). *Rankovi rozдумы [Morning meditation]*. Kyiv: Maisternia Biletskykh [in Ukrainian].

7. Matsumoto, D. (2002). *Psikhologiia i kultura [Psychology and Culture]*. St. Petersburg: praim-EVROZNAK [in Russian].

8. Onufrieva, L. A. (2013). Psikhologichnyi aspekt stanovlennia profesiinoi kultury u maibutnykh fak-

11. Роменець В. А. Історія психології: ХІХ - початок ХХ століття: навч. посібн. / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.

12. Фурман А. В. Психокультура української ментальності : [наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – [2-е вид.] – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

13. Фурман А. В. Програма авторського курсу «Психокультура інноваційних соціосистем» / А. В. Фурман, І. Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 221-235.

14. Фурман А. В. Психокультура як самоорганізована сфера аксіобуття / Анатолій В. Фурман, О. Морщакова // Вітакультурний млин. – 2013. – Модуль 15. – С. 13-22.

15. Чапрак Я. В. Психологічна культура як невід'ємний компонент професіоналізму педагога [Електронний ресурс] / Я. В. Чапрак, М. В. Чапрак. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_ped/2009_21/17.pdf.

11. Рomenets, V. A. (2007). *Istoriia psikhologii XIX - nachatok XX stolittia: navch. posibn. [History of Psychology twentieth century]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

12. Furman, A. V. (2011). *Psikhokultura ukrainskoi mentalnosti: monografiia [Psychoculture of Ukrainian mentality: monograph]*. Ternopil : NDI MEVO [in Ukrainian].

13. Furman, A. V., & Revasevych, I. (2004). *Prohrama avtorskoho kursu «Psikhokultura innovatsiinykh sotsiosystem» [Program of author's course «Psychoculture of Innovative Sociosystems»]*. *Psikhologhiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 4, 221-235 [in Ukrainian].

14. Furman, A. V. (2011). *Psikhokultura ukrainskoi mentalnosti: monografiia [Psychoculture of Ukrainian mentality: monograph]*. Ternopil : NDI MEVO [in Ukrainian].

15. Chaprak, Ya. V. (2004). *Psikhologichna kultura yak nevid'emnyi komponent profesiionalizmu pedagoga [Psychological culture as an inseparable component of professionalism of a teacher]*. [Electronic resource] / Ya. V. Chaprak, M. V. Chaprak. – Access mode: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_ped/2009_21/17.pdf.

14. Furman, A.V., & Morshchakova, O. (2013). Psykhokultura yak samoorganizovana sfera aksiobuttia [Psychoculture as a self-organizing sphere of existence]. *Vitakulturnyi mlyn – Vitaculture mill*, 15, 13-22 [in Ukrainian].

15. Chaprak, Ya. V. & Chaprak M. V. *Psykhologichna kultura yak nevidiemnyi komponent profesiona-*

lizmu pedahoha [Psychological culture as an integral component of teacher professionalism]. (n.d.) Retrieved from:

http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknukim_ped/2009_21/17.pdf [in Ukrainian].

Iryna Revasevych,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Psychology and Social Work,
Ternopil National Economic University,
11, Lvivska Str., Ternopil, Ukraine*

REFLEXIVE JUSTIFICATION OF SUBJECT FIELD OF PSYCHOCULTURE

The article deals with the peculiarities of the formation of psychoculture as an important sphere of social reality. The research presents the comparative analysis of domestic and foreign scientific approaches to the issue of interaction of two substances – the psyche and culture. Without using the term “psychoculture”, scientists generally considered its essential content in the context of the collective unconscious or spirituality of people. Domestic philosopher S. Krymskiy described features and some aspects of psycho-culture of the Ukrainian society. The methodological reflection of the mentioned theoretical sources on the basis of the dialectical method of G. Hegel has made it possible to determine the stages of the development of the term “psychoculture”: “thesis (cultural psychology) – antithesis (psychological culture) – synthesis (psychoculture)”. It has been established that the culture and psychology are closely related to each other. Namely the culture is one of the most important factors forming the human psyche. Today the connection of psyche and culture is studied by such scientific disciplines as cross-cultural and cultural psychology, the boundaries between which are unclear. It is argued that “psychoculture” and “psychological culture” are considered by scholars as interchangeable categorical concepts and identified with the pedagogical competence and professional perfection of a personality. A psycho-philosophical concept of this issue by Ukrainian psychologist A. Furman is considered to be the most methodologically mature. In 2001, he introduced the concept of psychoculture into the scientific world and also prepared and implemented a curriculum of the discipline “Psychoculture of innovative socio systems”. The author considers psycho-culture as historically conditioned, dynamic, program-spiritual focus of the large or localized society on one or another way of life activity (in the forms of behavior, activity, communication, action), which ensures the survival, reproduction and renewal of psychosocial vitality of separate communities and groups, first of all the ideas, attitudes, values, representations, norms and models of human actions, the national mentality and societal psyche in general. In other studies, psychoculture is regarded as the center of vita cultural methodology, presented thought schemes of basic forms, philosophical-methodological dimensions, types, and determinants of psychoculture.

Keywords: psyche, culture, cultural psychology, psychological culture, psycho-culture, mentality, vita cultural methodology.

Подано до редакції 13.01.2017

Рецензент: д. психол. н., проф. А. В. Фурман